

Н.С. Педченко, д.е.н., проф.

*Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»*

С.М. Дячек, к.е.н., доц.

Державний університет «Житомирська політехніка»

Розвиток методичних підходів до оцінки рівня фінансової безпеки банківської системи України

У статті розглянуто погляди науковців щодо методичних підходів до оцінювання рівня фінансової безпеки банківської системи. Запропоновано доповнити набір індикаторів, визначених Методикою оцінки рівня економічної безпеки в частині банківської безпеки, такими як: відношення сукупних активів банківської системи до ВВП, відношення обсягів банківського зовнішнього боргу до сукупних активів банків, рентабельність активів топ-10 найбільших банків, рентабельність активів державних банків, що дасть змогу детальніше оцінити рівень фінансової безпеки банківського сектору та вжити необхідних заходів з попередження та запобігання впливу негативних факторів. Авторами проведено аналіз основних показників банківської складової фінансової безпеки України за 2007–2018 рр. Значну увагу приділено аналізу якості кредитного портфеля банківської системи. Виявлено основні зовнішні та внутрішні фактори, що викликали зростання частки простроченої кредитної заборгованості у кредитному портфелі вітчизняної банківської системи. На основі проведеного аналізу зроблено висновки, що як в період кризи, так і в посткризовий період переважна більшість показників перевищує гранично допустимі значення безпечної рівня, що вказує на критично низький рівень фінансової безпеки банківської системи України.

Ключові слова: *фінансова безпека держави; фінансова безпека банківської системи; індикатор; якість кредитного портфеля; недіючий кредит; рентабельність активів.*

Постановка проблеми. Банківська система є основною складовою фінансово-кредитної сфери держави, а стан банківського сектору, надійність та ефективність його функціонування впливає на рівень розвитку економіки країни в цілому та певною мірою визначає рівень фінансової безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні аспекти фінансової безпеки держави знайшли своє відображення в працях таких науковців, як О.Барановський [1], І.Бінько [23], Т.Болгар [2], В.Геєць [12], М.Єрмошенко [6], В.Мунтян [13], Н.Педченко [16], В.Сенчагов [24], А.Сухоруков [21], В.Шлемко [23] та інших. Однак, незважаючи на значний науковий доробок вчених, в умовах економічної та соціально-політичної кризи залишаються відкритими питання щодо підбору індикаторів і комплексної оцінки фінансової безпеки України в цілому та її банківської складової зокрема.

Метою статті є систематизація підходів до формування системи індикаторів та оцінка стану фінансової безпеки банківської системи України.

Викладення основного матеріалу дослідження. Фінансова безпека банківської системи повинна визначатися стійкістю та стабільністю до загроз, рівнем ефективності фінансово-економічної діяльності комерційних банків. А своєчасне виявлення існуючих і потенційних недоліків у сфері гарантування фінансової безпеки банківського сектору потребує визначення відповідних індикаторів та проведення їх постійного моніторингу з метою подальшого вжиття необхідних заходів.

Аналіз наукової та нормативної літератури стосовно питання оцінки банківської безпеки держави засвідчив неоднотайність у поглядах щодо кількості та набору індикаторів, що пропонуються для розрахунку (табл. 1).

Практичне впровадження моніторингу фінансової безпеки банківської системи України почалося у 2007 р., коли наказом Міністерства економіки України було затверджено методіку розрахунку рівня економічної безпеки України. Методикою було передбачено 117 показників, об'єднаних у 10 груп. Водночас для оцінки банківської безпеки визначено лише два основні індикатори: 1) обсяг кредитування банками реального сектору економіки у % до ВВП; 2) частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу [17], яких однозначно було недостатньо для одержання всебічної оцінки.

Оновлені методичні рекомендації, затверджені Міністерством економічного розвитку та торгівлі України у 2013 р., дещо змінили перелік складових інтегрального індикатора економічної безпеки, у загальному підсумку збільшивши кількість показників до 128 та скоротивши кількість груп до 9. При цьому кількість показників, що характеризують банківську безпеку, зросла до 7 (табл. 1).

Систематизація показників оцінки рівня фінансової безпеки банківського сектору

Показник	Джерело								
	Порогове значення показника	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України 2007 р. [17]	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України 2013 р. [18]	Барановський О.І. [1, с. 24]	Єрмошенко М.М. [6, с. 68]	Клириченко О.А., Кудрицький В.Д. [7, с. 162]	Сенчагов В.К. [24, с. 334]	Соловйов В.І. [19, с. 174]	Сороківська З. [20, с. 406]
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кількість банків (за реєстром), у тому числі за формами власності, шт.					+				
Сплачений статутний фонд банків, млн грн					+				
Середній розмір сплаченого статутного фонду на один діючий банк, млн грн					+				
Розмір чистого прибутку банків, млн грн					+				
Оборот банків, млн грн					+				
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	< 30	+		+			+	+	+
	20–25		+						
Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	> 30	+		+		+		+	
Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	> 30							+	
Резерви під активні операції комерційних банків у % до загальних обсягів наданих кредитів	> 30							+	
Відношення обсягів банківського зовнішнього боргу до сукупних активів банків, %	< 25							+	
Грошова маса (M2), % до ВВП	50			+		+			
Обсяг готівки, % до ВВП	< 4			+		+			
Вартість банківських кредитів, % річних	< 10			+		+			
Частка анульованих платежів, %	1,7			+					
Прибуток на середньорічний капітал, %	> 15			+		+			
Прибуток на середньорічні активи, %	> 3			+		+			
Середньорічна відсоткова маржа, %	> 2			+					
Структура ресурсів банківського сектору, %							+		
Норматив обов'язкових резервів по більшій частині боргових зобов'язань банків, %	2			+					
Відношення сукупних активів банківської системи до ВВП, %	> 80			+			+		+
Середні строки залучення та розміщення коштів – кредитів і депозитів, дні							+		
Тимчасова структура кредитів і депозитів, %:	< 30								
	> 70						+		
Динаміка частки активів банківського сектору у ВВП до рівня монетизації, %	100						+		
Рівень сумнівної і безнадійної заборгованості у сукупному кредитному портфелі, %	10			+		+			
Адекватність капіталу, %	> 15					+			
Максимальна частка іноземних пасивів, деномінованих в одній валюті, %	50					+			
Частка кредитного портфеля в активах, %	> 45						+		
Рентабельність власного капіталу, %	> 15						+		
Рентабельність активів, %	1–2		+				+		
Частка проблемних кредитів, %	10			+			+		

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, %	2		+						
Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %	90–110		+						
Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	1–1,2		+						
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, відсотків	100		+	+					
Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %	30		+						
Рівень концентрації банківської системи, %	80/20						+		
Залежність банків від міжбанківського кредитування, %	< 25						+		
Частка активів недіючих банків у загальній сумі активів комерційних банків				+					+
Розмір чистих активів НБУ									+
Розмір чистих зовнішніх резервів НБУ									+
Обсяг фонду страхування депозитів									+

Останні два десятиріччя науковці активно ведуть дослідження в частині удосконалення методики оцінки фінансової безпеки банків та банківської системи.

Як вважає М.М. Єрмошенко, розрахунок рівня фінансової безпеки банківської системи – це визначення системи заходів, які забезпечують захищеність інтересів власників банків, вкладників, менеджменту, інших працівників та спеціалістів банківських установ від зовнішніх і внутрішніх загроз. На його погляд, рівень захищеності банківської системи характеризується рівнем нейтралізації дій з боку конкурентів та інших структур шляхом втручання в банківську діяльність, відмивання «брудних грошей», надання незаконних кредитів та реалізації кримінальних схем виведення за кордон значної кількості валюти.

На думку В.М. Гейця, основним мотивом оцінювання рівня фінансової безпеки вітчизняної банківської системи була прискорена інтеграція іноземного капіталу в банківську сферу (захоплення нових ринків та отримання більш високого прибутку), що пояснює присутність як у Методиці 2007 р., так і у Методиці 2013 р. індикатора «частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу». Погляди науковців щодо важливості цього показника теж є одноставними.

Вовченко Р.С. представив групи індикаторів, що характеризують рівень фінансової безпеки банківської системи з різних сторін: щодо банківської системи в цілому (індикатори фінансового стану, фінансової стабільності, оптимальності) та окремого регіону; щодо окремих складових безпеки банківського сектору (ресурсоутворюючої, депозитної, грошово-кредитної, валютної, інфляційної, інвестиційної, боргової); щодо індикаторів, що застосовуються під час реалізації процесів банківського злиття і поглинання [5].

Коваленко В.В. та Єріс Л.М. сформувавши систему індикаторів фінансової безпеки на двох рівнях (рис. 1).

Васильчишин О.Б. пропонує визначати рівень фінансової безпеки банківської системи за такими групами показників: показники, що характеризують напрями діяльності банку та відображають його фінансову стійкість (капітал, ліквідність, кредитні та валютні ризики, ризик контрагента, рентабельність, прибуток); показники, що характеризують вплив зовнішніх факторів на діяльність банків (монетарні індикатори, валютний курс, інфляція, валовий внутрішній продукт); показники, що відображають стан банківської системи (оцінювання рівня фінансової стійкості банківської системи, концентрація капіталу в цілому по банківській системі, концентрація капіталу іноземних банків); показники, що відображають стан економіки та грошово-кредитного ринку (співвідношення валового внутрішнього продукту та ділової активності, валютний курс, інфляція, частка готівки у сукупній грошовій масі, обсяг іноземної валюти, доларизація М2); показники, що відображають вплив зовнішніх факторів (кредитно-дефолтний своп) [4, с. 161].

Кожна із запропонованих методик заслуговує на увагу, однак, на нашу думку, оцінку впливу монетарних інструментів доцільно проводити в межах грошово-кредитної безпеки, адже саме монетарна політика як складова економічної політики держави сприяє стабільності соціально-економічного розвитку шляхом реалізації монетарних цілей і завдань інструментами грошово-кредитного й валютного регулювання.

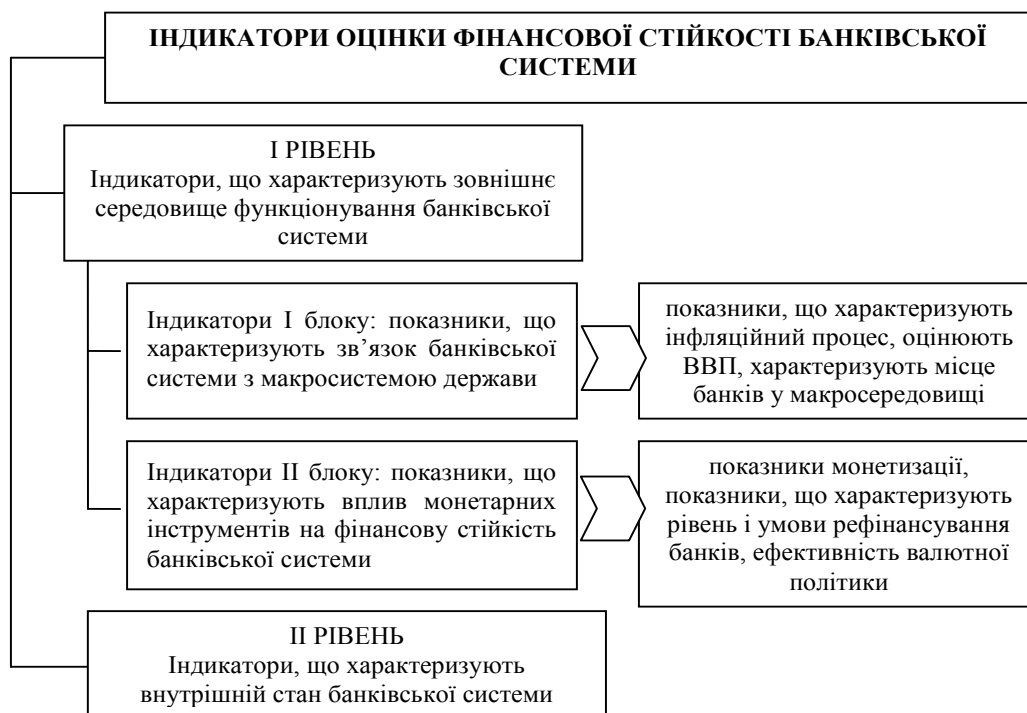

Рис. 1. Індикатори оцінки фінансової стійкості банківської системи [11]

Склад індикаторів, що характеризують банківську безпеку держави та передбачені Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, варто було б доповнити такими показниками:

- відношення сукупних активів банківської системи до ВВП. Адже саме цей індикатор є узагальнюючим показником фінансової безпеки банківської системи і головним індикатором значущості останньої для економіки країни;

- відношення обсягів банківського зовнішнього боргу до сукупних активів банків. Ми погоджуємося з твердженням В.І. Соловйова, що стабільність (та незалежність) фінансової діяльності вітчизняних банків напряму залежить від рівня зовнішньої заборгованості. Відповідно до основ стабільного функціонування ринку кредитних ресурсів, запозичені кошти на рахунках банків не мають фактично становити основну масу фінансових ресурсів [19];

- індикатор «рентабельність активів» не дає можливості повноцінно окреслити загрози, які викликають зниження прибутковості або призводять до збитковості банківської системи. Збитковість банківської системи 2014–2017 рр. пояснювалася різким зростанням витрат на формування страхових резервів. Однак, частина вітчизняних збиткових банків мала: 1) як чистий збиток, так і операційний збиток; 2) операційний збиток до резервування; 3) від’ємний чистий процентний дохід. Тобто другим ключовим індикатором фінансового результату банку є результат основної або операційної роботи, а, отже, показники рентабельності, що використовуються для оцінки стану безпеки банківської системи, також мають бути побудовані на основі операційного прибутку.

Банківський сектор України характеризується високим ступенем концентрації: станом на 31.12.2018 р. на 10 найбільших банків припадає 79,43 % сукупних активів усіх комерційних банків країни. Крім того, на банківському ринку домінують державні банки, частка яких в чистих активах вітчизняної банківської системи сягає 59,33 % [14]. Тому обчислення показників «рентабельність активів топ-10 найбільших банків» та «рентабельність активів державних банківських установ» дасть змогу виявити вплив цих груп банків на загальну результативність банківської системи.

У таблиці 2 згруповано основні показники фінансової безпеки банківської системи в динаміці за 2007–2018 рр. Як бачимо з даних таблиці 2, для більшості індикаторів спостерігаються негативні довгострокові тенденції. Найбільш проблемними є:

- співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті. Значення показника лише у 2017 р. було наближеним до оптимального, а у 2008–2018 рр. коливалося в межах 117,04–274,72 %, тобто або наближалось до критичного рівня, або значно його перевищувало;

- частка іноземного капіталу у банківській системі протягом усього аналізованого періоду змінювалася циклічно, однак значення показника не виходило за межі 35–51,32 %, що відповідає незадовільному рівню, а у 2010–2012 рр. та 2015–2018 рр. навіть небезпечному, адже подальше зростання показника може сягнути критичного рівня та призвести до часткової або повної втрати незалежності у банківському секторі країни. Додаткова загроза викликана тим, що найбільша частка іноземного капіталу у банківській системі України належить банкам Російської Федерації (близько 30 %);

- співвідношення довгострокових кредитів та депозитів протягом усього періоду (окрім 2012–2013 рр.) перевищує критичне значення, що є суттєвою загрозою банківській безпеці.

- рентабельність активів банківської системи демонструє надзвичайно негативні результати. Період 2009–2011 рр. та 2014–2017 рр. характеризується збитковістю банківської системи. Цей показник мав позитивні значення у 2007–2008 рр. (значення показника відповідало оптимальному) та у 2012–2013 рр. (проте показник не досягнув оптимального значення). У 2018 р. показник рентабельності активів мав позитивне значення та найвищий рівень за весь аналізований період, що пояснюється активізацією банками роздрібною кредитування, зниження банками відсоткових ставок закладами громадян упродовж більшої частини року і значного зменшення обсягів формування резервів, що демонструє пророблену банками роботу з адекватного оцінювання активів та відповідного формування резервів у попередні роки. Причому, у 2013 р. та 2018 р. значний внесок у прибутковість банківської системи зробили саме державні банки. В свою чергу, надвисокі збитки банківської системи у 2015–2016 рр. пояснюються саме збитковістю діяльності групи топ-10 найбільших банків;

- співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань банків протягом 2010–2018 рр. не відповідає оптимальному значенню, однак коливається в межах 86,14–98,37 %, що свідчить про задовільний рівень фінансової стійкості банківської системи;

- частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи протягом 2007–2016 рр. коливалася в межах 21,79–32,58 %, тобто або не досягала оптимального значення 30 %, або незначно його перевищувала. Однак у 2017–2018 рр. значення показника сягнуло позначки 63,67 %, що перевищило критичний рівень 60 % та вказує на посилення процесів монополізації у банківській сфері.

Діючою Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України для оцінки стану банківської безпеки не передбачено такий індикатор, як «відношення обсягів банківського зовнішнього боргу до сукупних активів банків». Однак його розрахунок та постійний моніторинг має вагомe значення, оскільки якщо зовнішні зобов'язання банків становлять понад 30 % активів, то банки можуть втратити платоспроможність і ймовірність банкрутства в цьому разі дуже велика, що унеможливує забезпечення фінансової стабільності в цілому в країні. Розраховане значення показника протягом усього аналізованого періоду коливалося в межах 8,35–31,36 % та, починаючи з 2014 р., мало сталу тенденцію до зниження, що відповідає оптимальному рівню і свідчить про підвищення безпеки.

Оцінюючи стан фінансової безпеки банківської системи, особливу увагу доцільно зосередити на якості її кредитного портфеля. Оскільки в банківських активах найбільша частка припадає на кредити, низька якість кредитного портфеля може спричинити зростання кредитного ризику та негативно позначатися на платоспроможності банківського сектору.

Аналізуючи динаміку розвитку банківського кредитування в Україні у 2007–2018 рр., слід підкреслити стрімке нарощення обсягів кредитів, наданих банками України, у 2007–2008 рр. (рис. 2). Цьому сприяли стабільність національної валюти та досягнення досить високих темпів економічного зростання. У 2007–2008 рр. банки могли розраховувати на формування депозитного портфеля із значною питомою вагою вкладів терміном від 1 року [8, с. 135; 15, с. 122]. Крім того, частка проблемної заборгованості за банківськими кредитами у цей період була винятково низькою і не перевищувала 2,3 % (табл. 2).

Джерело: складено на основі [14]

Рис. 2. Динаміка розвитку банківського кредитування в Україні в 2009–2018 рр. (станом на 31.12)

Таблиця 2

Індикатори фінансової безпеки банківської системи України у 2007–2018 рр.

Показник	Станом на 31.12												Значення	
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Опт.	Крит.
1. Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %	1,30	2,30	9,40	11,20	9,60	8,90	7,70	13,50	22,10	24,20	53,73	52,85	2	7
2. Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %	49,15	274,72	227,21	190,20	152,95	118,84	124,09	152,66	168,65	134,50	109,36	117,04	110	180
3. Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	35,00	36,70	35,80	40,60	41,90	39,50	34,00	32,50	43,30	48,84	51,32	50,00	25	60
4. Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	3,54	3,22	6,17	3,75	3,098	2,37	1,76	2,83	3,89	4,13	3,28	3,76	1	3
5. Рентабельність активів, %	1,50	1,03	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	0,12	-4,07	-5,46	-12,60	-1,94	1,65	1	-1
6. Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %	39,93	32,99	35,88	91,19	94,73	90,28	89,11	86,14	92,87	92,09	98,37	93,52	100	50
7. Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %	30,47	31,71	30,30	28,81	26,26	29,36	32,57	32,58	29,41	21,79	61,67	63,67	30	60
8. Відношення сукупних активів банківської системи до ВВП, %*	85,70	102,24	109,70	100,47	92,27	90,12	97,05	96,77	80,30	74,37	62,51	54,03	> 80	
9. Відношення обсягів банківського зовнішнього боргу до сукупних активів банків, %*	25,30	31,36	24,59	20,58	16,57	13,56	12,77	19,50	19,36	13,75	9,37	8,35	< 25	
10. Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП*	36,14	46,80	50,61	46,28	43,71	42,97	47,56	49,71	39,80	34,50	27,82	24,16	> 30	
11. Рентабельність активів топ-10 банків, %*	-	-	-	-	-	0,98	0,37	-2,51	-16,69	-32,27	-2,95	0,89	1	-1
12. Рентабельність активів державних банків, %*	-	-	-	-	-	0,94	0,85	-3,10	-3,58	-21,04	-2,84	1,19	1	-1

Джерело: складено на основі [14]

Примітка: *показники, не передбачені діючою Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України

Як наслідок, обсяги кредитів, наданих банками України, протягом 2007–2008 рр. зросли з 480628 млн грн до 776815 млн грн, тобто більш ніж у 1,5 раза, а їх частка у ВВП збільшилася з 66,69 до 81,94 %, тобто на 15,35 процентних пункти (далі – п.п.). У цей період дещо зросла і частка кредитів у банківських активах – з 77,81 до 80,14 %, тобто на 2,33 п.п. Ілюзорне стрімке падіння частки недіючих кредитів у сукупних валових кредитах з 48,12 % наприкінці 2007 р. до 3,88 % наприкінці 2008 р. (тобто більш ніж у 12 разів) відбулося завдяки кардинальній зміні підходу НБУ до визначення недіючих кредитів у 2008 р. (рис. 3). Зростання частки спеціальних резервів у валових банківських кредитах з 3,36 % наприкінці 2007 р. до 5,14 % наприкінці 2008 р. засвідчило зростання ризикованості банківських кредитних операцій у цей період та стало першою ознакою можливої майбутньої фінансової кризи.

Джерело: складено на основі [14]

Рис. 3. Динаміка показників якості кредитного портфеля банків України в 2007–2018 рр. (станом на 31.12)

Суттєвий негативний вплив на динаміку розвитку банківського кредитування в Україні мала економічна криза кінця 2008 р. – початку 2009 р. Падіння валютного курсу гривні майже на 60 %, зростання рівня безробіття і рівня інфляції, зниження економічної активності призвели до фактичного призупинення видачі банками нових кредитів у зв'язку з відсутністю попиту та різким зростанням частки проблемної заборгованості за кредитним портфелем (з 2,3 % наприкінці 2008 р. до 11,2 % наприкінці 2010 р., тобто майже у 5 разів). Довгострокові фінансові ресурси для банків стали дорожчими та дефіцитнішими. Як результат, обсяги кредитів, наданих банками України, за 2009–2010 рр. практично не змінилися (зменшилися з 776815 млн грн наприкінці 2008 р. до 774242 млн грн наприкінці 2010 р.), а їх частка у ВВП впала з 81,94 до 71,52 %, тобто на 10,42 п.п. Значно зменшилася і частка кредитів у банківських активах – з 80,14 % наприкінці 2008 р. до 71,18 % наприкінці 2010 р., тобто на 8,96 п.п.

Частка недіючих кредитів у сукупних валових кредитах у 2009–2010 рр. стрімко зросла – з 3,88 до 15,27 %, тобто майже у 4 рази. З огляду на це банки були змушені збільшувати резерви під знецінення кредитів, внаслідок чого частка спеціальних резервів у валових банківських кредитах зросла з 5,14 % наприкінці 2008 р. до 10,17 % наприкінці 2010 р., тобто майже удвічі. Однак слід зауважити, що з кінця 2009 р. цих резервів вже не вистачало на покриття усієї сукупності проблемних кредитів.

Стабілізація курсу гривні та повільне відновлення економіки після кризи дозволили поступово скоротити частку проблемної заборгованості за банківськими кредитами з 11,2 % наприкінці 2010 р. до 7,7 % наприкінці 2013 р. Частка недіючих кредитів у сукупних валових кредитах протягом 2012–2013 рр. в цілому мала тенденцію до повільного, хоча й нестабільного скорочення, зменшившись з 19,86 % наприкінці 2012 р. до 16,25 % наприкінці 2013 р. З огляду на це банки дещо скоротили нарощення резервів під знецінення кредитів, внаслідок чого частка спеціальних резервів у валових банківських кредитах зменшилася з 12,7 % наприкінці 2012 р. до 9,99 % наприкінці 2013 р. В цілому протягом цього періоду відбувалося поступове відновлення активності банківського кредитування: обсяги кредитів, наданих банками України, за 2011–2013 рр. зросли з 774242 млн грн наприкінці 2010 р. до 931941 млн грн. в кінці 2013 р., однак їх частка у ВВП продовжувала знижуватися і лише наприкінці 2013 р. почала зростати, досягнувши значення у 64,05 %, що на 4,23 п.п. перевищує значення

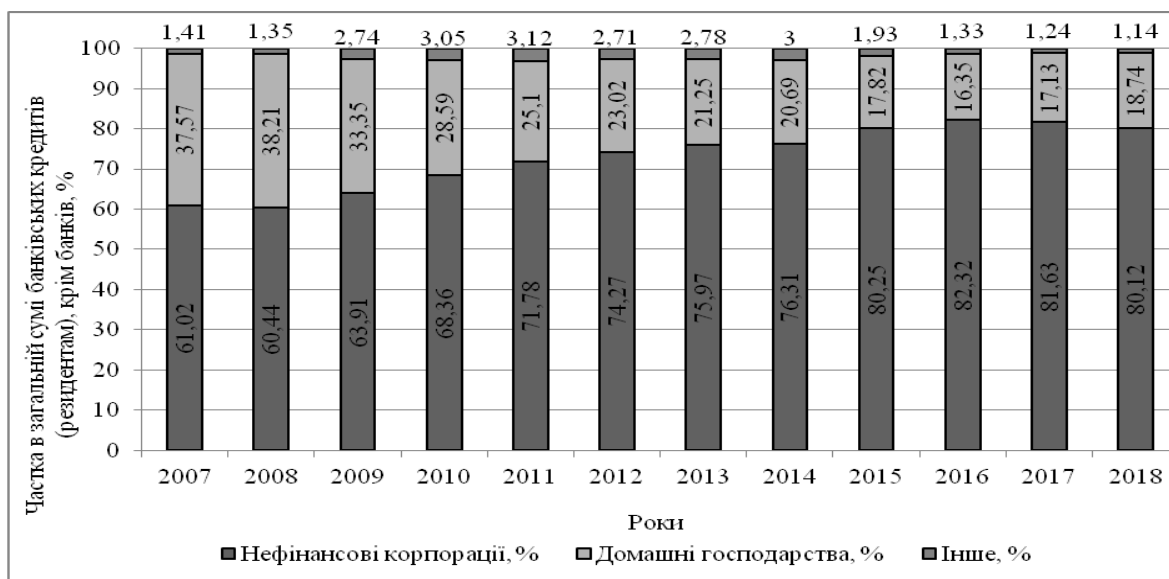
цього показника роком раніше. У 2011–2013 рр. суттєво зменшилася частка кредитів у банківських активах – з 71,18 до 66,00 %, тобто на 5,18 п.п., що свідчить про подальше проведення банками диверсифікації активних операцій з огляду на значну ризикованість кредитних операцій.

Внаслідок практично подвійної девальвації гривні впродовж 2014 р. і відповідної переоцінки вартості валютних кредитів у 2014 р. відбулося зростання обсягів кредитів, наданих банками України, до 1058190 млн. грн., їх частки у ВВП до 67,54 %, їх частки у банківських активах до 69,80 % наприкінці 2014 р. Реальна ситуація на кредитному ринку значно погіршилась, оскільки девальвація гривні та падіння економіки і реальних доходів населення призвели до різкого падіння попиту на кредити та зростання проблемної заборгованості позичальників [9, с. 108].

У 2015–2016 рр., попри подальшу девальвацію гривні та зменшення бізнес-активності та реальних доходів населення, відбулося незначне скорочення обсягів банківських кредитів з 1058190 млн грн в кінці 2014 р. до 1031255 млн грн, тобто на 2,5 %. Частка банківських кредитів у ВВП наприкінці 2016 р. впала до 43,27 %, а у активах банків – до 58,18 %. На нашу думку, це могло відбуватися внаслідок фактичного «замороження» видачі банками нових кредитів та реалізації масштабних програм реструктуризації та списання з балансу проблемних кредитів, частка яких у сукупних валових кредитах протягом 2014–2016 рр. стрімко зросла з 16,25 % до 38,31 %, тобто майже у 2,5 раза [3, с. 58; 25, с. 903]. Частка простроченої кредитної заборгованості протягом 2014–2016 рр. зросла з 7,7 % наприкінці 2013 р. до 24,2 % наприкінці 2016 р., тобто більш ніж утричі. З огляду на це банки були змушені відволікати все більшу частину власних і залучених коштів у резерви під знецінення кредитів, частка яких у валових банківських кредитах зросла з 9,99 % наприкінці 2013 р. до 27,67 % наприкінці 2016 р., тобто майже у 3 рази. Незважаючи на пошквалювання кредитування, що відбувалося у 2017–2018 рр., та зростання обсягів кредитного портфеля банківської системи на 10 % порівняно з 2016 р., частка банківських кредитів у ВВП наприкінці 2018 р. впала до 31,88 % (мінімальне значення цього показника за весь аналізований період). Порівняно з 2016 р. частка недіючих кредитів у 2018 р. зросла до 54,41 % (на 16,1 п.п.), що зумовлено як погіршенням якості кредитного портфеля, так і зміною методології обліку фінансових інструментів.

Аналіз структури портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) у розрізі секторів економіки в 2007–2018 рр. виявив, що в докризовий період (2007–2008 рр.) частка кредитів нефінансовим корпораціям у кредитному портфелі мала незначну тенденцію до зменшення (з 61,02 % наприкінці 2007 р. до 60,44 % наприкінці 2008 р.), оскільки стрімко збільшувалися обсяги кредитування домашніх господарств внаслідок підвищеного попиту на споживчі кредити та іпотеку (рис. 4). У 2009–2016 рр. частка кредитів нефінансовим корпораціям в кредитному портфелі постійно збільшувалась у зв'язку із досить стійкою тенденцією до зменшення обсягів кредитування домашніх господарств внаслідок посилення вимог оцінки кредитоспроможності позичальників і наприкінці 2016 р. становила 82,32 %.

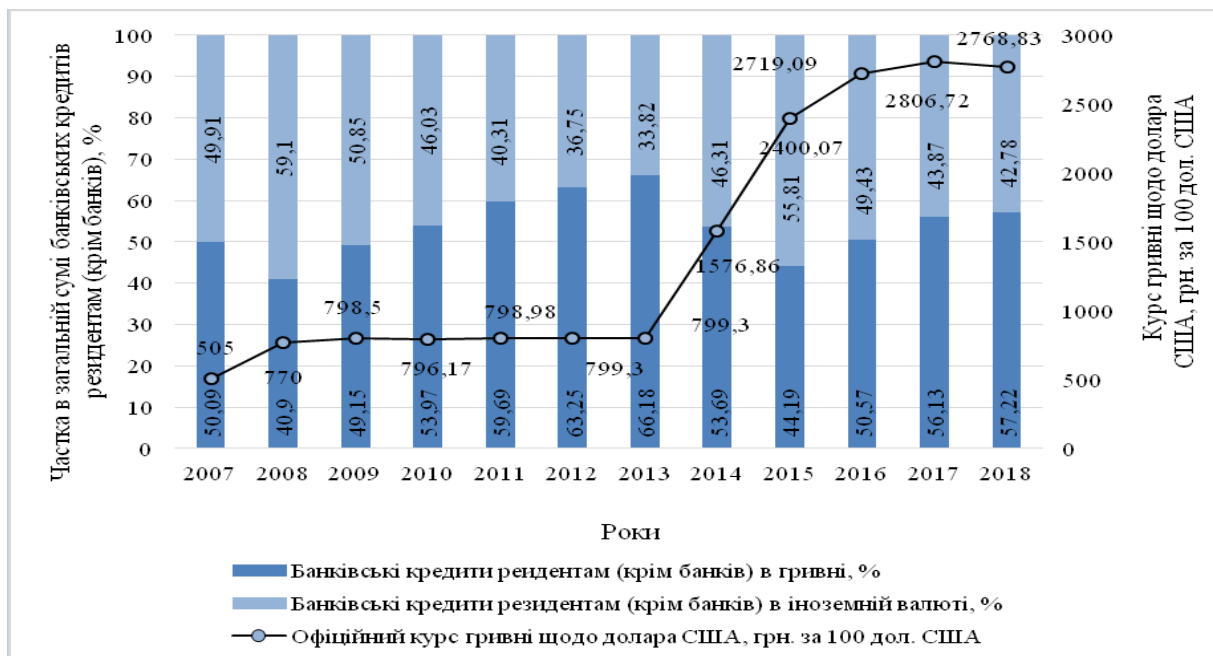
Однак у 2018 р. банки найактивніше розвивали споживче кредитування, що викликало зростання частки кредитів домогосподарств з 16,36 % у 2016 р. до 18,74 % у 2018 р.

Джерело: складено на основі [14]

Рис. 4. Динаміка структури портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) у розрізі секторів економіки в 2007–2018 рр. (станом на 31.12)

Аналіз структури портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) у розрізі валют в 2007–2018 рр. виявив, що в докризовий період (2007–2008 рр.) частка кредитів в іноземній валюті у кредитному портфелі зростає з 49,91 % наприкінці 2007 р. до 59,10 % наприкінці 2008 р., тобто на 9,19 п.п. (рис. 5). Зростання обсягів кредитування в іноземній валюті у цей період пояснюється нижчим рівнем процентних ставок за кредитами в іноземній валюті, порівняно з кредитами в національній валюті, в умовах стабільності обмінного курсу гривні щодо долара США, нарощуванням ресурсної бази банків, активізацією підприємств-імпортерів та збереженням інфляційних очікувань [11].

Джерело: складено на основі [14]

Рис. 5. Динаміка структури портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) у розрізі видів валют в 2007–2018 рр. (станом на 31.12)

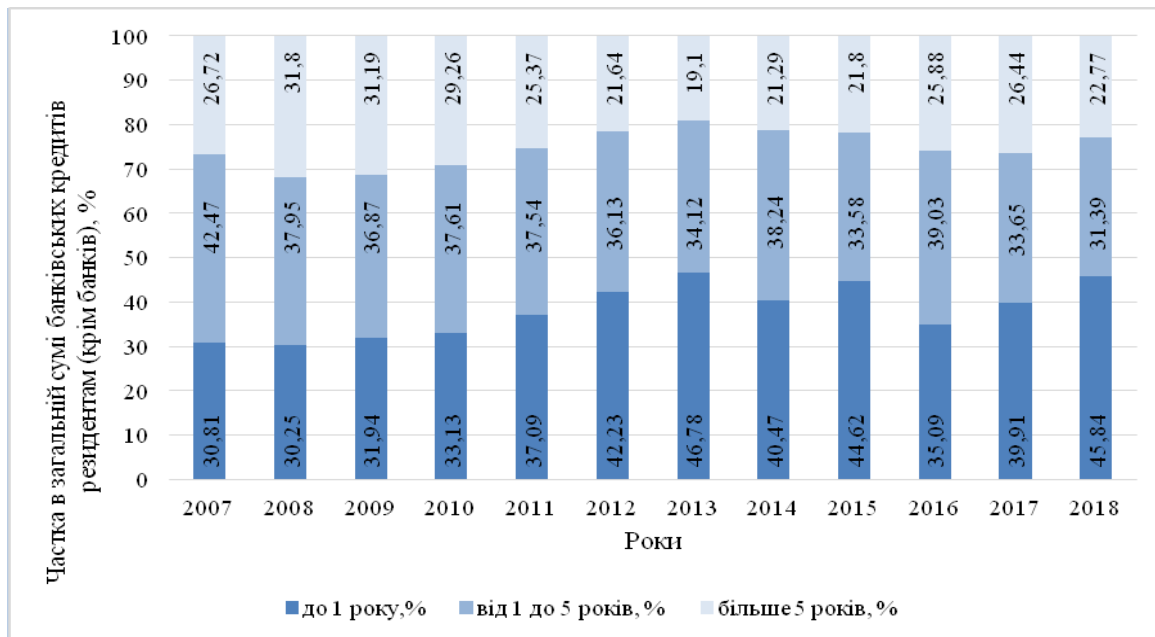
У 2009–2013 рр. в структурі портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) спостерігається стійка тенденція до поступового зниження частки валютних кредитів, а саме: з 59,10 % наприкінці 2008 р. до 33,82 % наприкінці 2013 р. Це відбулося внаслідок впровадження НБУ регуляторних обмежень щодо формування банками кредитного портфеля в іноземній валюті і різкого скорочення кредитної позиції банківських установ в аналізованому напрямі діяльності з огляду на високий рівень її валютного ризику [11].

Внаслідок стрімкої девальвації гривні в 2014–2015 рр. частка кредитів в іноземній валюті у кредитному портфелі зростає з 33,82 % наприкінці 2013 р. до 55,81 % наприкінці 2015 р., але після відносно стабілізації курсу гривні у 2016 р. вона дещо знизилася і на кінець 2018 р. становила 42,78 %.

Аналіз структури портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) у розрізі строків погашення в 2007–2018 рр. виявив, що в докризовий період (2007–2008 рр.) частка кредитів зі строком погашення більше 5 років зростає з 26,72 % до 31,80 %, тобто на 5,08 п.п. (рис. 6). Таке зростання у цей період пояснюється зростанням попиту на автокредити та іпотечні кредити в умовах стабільності валютного курсу гривні та збереження інфляційних очікувань [11].

У 2009–2013 рр. в структурі портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) спостерігається стійка тенденція до поступового зниження частки кредитів зі строком погашення понад 5 років, а саме: з 31,80 % наприкінці 2008 р. до 19,10 % наприкінці 2013 р. Водночас частка короткострокових кредитів протягом цього періоду зростає з 30,25 % до 46,78 %, тобто більш ніж у 1,5 раза. Це свідчить про те, що надання нових довгострокових іпотечних кредитів та автокредитів в умовах нестабільної економічної ситуації стало занадто ризикованим для банків, тож вони переорієнтувалися на надання кредитів на поточні потреби підприємств та фізичних осіб.

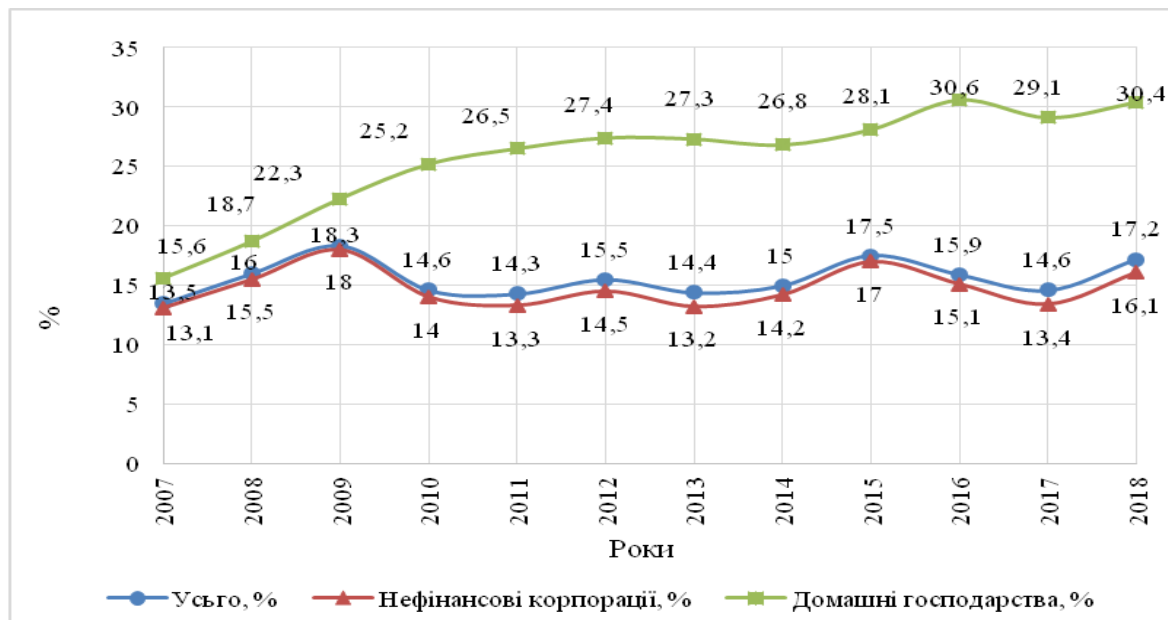
У 2014–2017 рр. в структурі портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) спостерігається зростання частки кредитів зі строком погашення понад 5 років, а саме: з 19,10 % наприкінці 2013 р. до 26,44 % наприкінці 2017 р. Таке зростання в цей період пояснюється стрімкою девальвацією гривні та відповідним збільшенням обсягів валютних кредитів, основну частину яких становлять саме довгострокові іпотечні кредити та автокредити [11].

Джерело: складено на основі [14]

Рис. 6. Динаміка структури портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) у розрізі строків погашення в 2007–2018 рр. (станом на 31.12)

Аналіз динаміки середньозважених процентних ставок за новими банківськими кредитами резидентам (крім банків) в 2007–2018 рр. показав, що впродовж 2007–2008 рр. відбувалося зростання процентних ставок за банківськими кредитами – з 13,5 % у 2007 р. до 16,0 % у 2008 р. (рис. 7). Банки, спостерігаючи в 2007–2008 рр. збільшення попиту населення та бізнесу на кредити і незначну частку проблемної кредитної заборгованості, підвищували вартість кредитів з метою збільшення прибутків.

Джерело: складено на основі [14]

Рис. 7. Динаміка середньозважених процентних ставок за новими банківськими кредитами резидентам (крім банків) у розрізі секторів економіки в 2007–2018 рр. (станом на 31.12)

У 2009 р. у зв'язку із настанням фінансово-економічної кризи ризики кредитування значно зросли, і банки підвищили процентну ставку за кредитами до 18,3 %. Після певної стабілізації економіки у 2010–2013 рр. процентна ставка за банківськими кредитами фізичним особам поступово зменшилася майже до докризового рівня – 14,4 % у 2013 р.

У 2014–2015 рр. у зв'язку із загостренням фінансово-економічної кризи ризику кредитування та частка проблемної заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів значно зросли, тож банки різко підвищили процентну ставку за кредитами до 17,5 % у 2015 р., що на 3,1 п.п. більше за значення цього показника у 2013 р. Однак у 2016 р., коли банки переконались у низькій платоспроможності позичальників, процентна ставка за кредитами знизилася до 15,9 %.

Протягом 2007–2018 рр. процентні ставки за кредитами домашнім господарствам значно перевищували процентні ставки за кредитами нефінансовим корпораціям – від 2,5 % у 2007 р. до 14,3 % у 2018 р., що свідчить про те, що банки вважають кредитування фізичних осіб значно ризикованішим за кредитування бізнесу. Це пояснюється помітним падінням реальних доходів населення та наявністю низки контрверсійних законодавчих обмежень (мораторій на звернення стягнення на майно, яке є забезпеченням за кредитами фізичним особам в іноземній валюті, складність реалізації заставного нерухомого майна у разі проживання там неповнолітніх осіб тощо) [22].

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Результати оцінки фінансової безпеки банківського сектору засвідчили наявність негативних тенденцій до змін розрахованих значень більшості індикаторів, які переважно знаходяться у зоні критичних значень, що свідчить про кризовий стан безпеки банківської системи України. Аналіз якості кредитного портфеля банківської системи України за 2007–2018 рр. дозволив виявити довгострокову тенденцію до збільшення частки простроченої кредитної заборгованості (з 1,3 % наприкінці 2007 р. до 52,85 % наприкінці 2018 р.). Встановлено, що ця негативна тенденція зумовлюється не лише впливом зовнішніх факторів, таких як девальвація гривні, зниження реальних доходів позичальників, падіння економічної активності в країні та вимушене припинення банківської діяльності на тимчасово окупованих територіях, а й загальною неефективністю кредитної політики вітчизняного банківського сектору та її невідповідністю сучасним умовам господарювання. Зростанню частки та обсягів проблемної кредитної заборгованості у кредитному портфелі вітчизняної банківської системи сприяли такі прорахунки у кредитній політиці, як: недостатня диверсифікація кредитного портфеля у розрізі секторів економіки, що обмежує гнучкість банків у здійсненні кредитних операцій; висока питома вага довгострокових кредитів у кредитному портфелі, що у вітчизняних умовах господарювання призводить до зростання ризику ліквідності; масова видача валютних кредитів у докризовий період, що спричинила значну концентрацію валютного ризику; надвисокі процентні ставки за наданими кредитами, невідповідні реальному рівню доходів населення та бізнесу; неготовність комерційних банків до управління проблемною заборгованістю в умовах кризи та неефективність існуючих методик управління портфелями проблемних кредитів.

Список використаної літератури:

1. Барановський О.І. Банківська безпека: проблема виміру / О.І. Барановський // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 1. – С. 7–26.
2. Болгар Т.М. Мониторинг уровня финансовой безопасности банков – необходимое условие экономической безопасности страны / Т.М. Болгар // Академічний огляд. – 2008. – № 1. – С. 68–72.
3. Болгар Т.М. Проблемні кредити у банківській діяльності в умовах фінансової кризи: монографія / Т.М. Болгар. – Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2013. – 372 с.
4. Васильчишин О.Б. Аналіз наявних моделей оцінки фінансової безпеки банків і банківської системи і напрямки їх удосконалення / О.Б. Васильчишин // Регіональна економіка. – 2016. – № 2. – С. 156–164.
5. Вовченко Р.С. Фінансова безпека банківського сектору економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к.е.н. : спец. 08.00.08. / Р.С. Вовченко. – Київ : ДВНЗ «Ун-т банк. справи», 2016. – 23 с.
6. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : монографія / М.М. Єрмошенко. – Київ : КНТЕУ, 2001. – 309 с.
7. Кириченко О.А. Вплив зовнішніх боргів на економічну безпеку українських банків / О.А. Кириченко, В.Д. Кудрицький // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 160–169.
8. Клименко Д.Б. Возможности банков по работе с проблемными кредитами / Д.Б. Клименко // 36. наук. праць Нац. ун-ту держ. податкової служби України. – 2016. – № 2. – С. 132–143.
9. Ключарьова А.О. Роль проблемної заборгованості банків України у формуванні кредитного портфеля / А.О. Ключарьова, Р.П. Лісна // Молодий вчений. – 2015. – № 1 (1). – С. 107–110.
10. Коваленко В.В. Індикатори фінансової стійкості банківської системи / В.В. Коваленко, Л.М. Єріс // Образование и наука : Материалы VII Междунар. науч.-практ. конф., 27 февраля – 5 марта 2011 г. / Прага : Education and Science, 2011. – С. 13–15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/62863/6/Kovalenko_indicators.pdf.
11. Конвертация валютных кредитов: кто виноват и что делать? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.buhgalteria.com.ua/Hit.html?id=3975>.
12. Моделирование экономической безопасности: держава, регіон, підприємство : монографія / В.М. Гесць, М.О. Кизим, Т.З. Клебанова та ін.; за ред. В.М. Гейця. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
13. Мунтян В.І. Економічна безпека України / В.І. Мунтян – Київ : КВІЦ, 1999. – 464 с.
14. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

15. Охрименко І.Б. До питання проблемної кредитної заборгованості комерційних банків України / І.Б. Охрименко // *Фінанси, облік і аудит*. – 2013. – Вип. 1. – С. 120–129.
16. Педченко Н.С. Ідентифікація стану боргової безпеки України на основі індикаторів та їх порогового значення / Н.С. Педченко, В.Ю. Стрілець, Л.А. Лугівська // *Науковий вісник Полтавського ун-ту економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. – 2017. – № 4 (82). – С. 106–113.
17. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07>.
18. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>
19. Соловійов В.І. Банківська безпека України: вдосконалення методики оцінки / В.І. Соловійов // *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. – 2012. – № 1 (17). – С. 171–176.
20. Сороківська З. До питання фінансової безпеки банку в умовах світової економічної кризи / З.Сороківська // *Економічний аналіз*. – 2011. – № 8, Ч. 1. – С. 404–408.
21. Сухоруков А.І. Сучасні проблеми фінансової безпеки України : монографія / А.І. Сухоруков. – Київ : НППМБ, 2004. – 117 с.
22. Трудности перевода: банки избегают льготной конвертации валютных кредитов / Tristar твой финансовый навигатор [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tristar.com.ua/2/art/trudnosti_perevoda_banki_izbegaut_lgotnoi_konvertatsii_valutnyh_kreditov_664.html.
23. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько – Київ : КНЕУ, 2012. – 193 с.
24. Экономическая безопасность России: Общий курс : учебник / под ред. В.К. Сенчагова. – 2-е изд. – Москва : Дело, 2005. – 896 с.
25. Яременко О.Р. Проблеми кредити банків: визначення сутності та тенденції їх розвитку в умовах банківської кризи / О.Р. Яременко, О.М. Костильова // *Глобальні та національні проблеми економіки*. – Миколаїв : МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2016. – № 10. – С. 900–905.

References:

1. Baranovskiy, O.I. (2006), «Bankiv'ska bezpeka: problema vymiru», *Ekonomika i prognozuvannja*, No. 1, pp. 7–26.
2. Bolgar, T.M. (2008), «Monitoring urovnja finansovoj bezopasnosti bankov – neobhodimoe uslovie jekonomichej bezopasnosti strany», *Akademichnyj ogljad*, No. 1, pp. 68–72.
3. Bolgar, T.M. (2013), *Problemi kredyty u bankiv'skij dijalnosti v umovah finansovoi' kryzy*, monografija, PP Shherbatyh O.V., Kremenchuk, 372 p.
4. Vasylychshyn, O.B. (2016), «Analiz najavnyh modelej ocinky finansovoi' bezpeky bankiv i bankiv'koi' systemy i naprjamy i'h udoskonalennja», *Regional'na ekonomika*, No. 2, pp. 156–164.
5. Vovchenko, R.S. (2016), *Finansova bezpeka bankiv'skogo sektoru ekonomiky Ukrai'ny*, Abstract of Diss. of. k.e.n., spec. 08.00.08, DVNZ Un-t bank. Spravy, Kyi'v, 23 p.
6. Jermoshenko, M.M. (2001), *Finansova bezpeka derzhavy: nacional'ni interesy, real'ni zagrozy, strategija zabezpechennja*, monografija, KNTEU, Kyi'v, 309 p.
7. Kyrychenko, O.A. and Kudryc'kyj, V.D. (2010), «Vplyv zovnishnih borgiv na ekonomichnu bezpeku ukrai'ns'kyh bankiv», *Mehanizm reguljuvannja ekonomiky*, No. 1, pp.160–169.
8. Klymenko, D.B. (2016), «Mozhlyvosti bankiv po roboti z problemnymy kredytamy», *Zbirnyk naukovykh prac' Nac. un-tu derzh. podatkovoi' sluzhby Ukrai'ny*, No. 2, pp. 132–143.
9. Kljuchar'ova, A.O. and Lisna, R.P. (2015), «Rol' problemnoi' zaborgovanosti bankiv Ukrai'ny u formuvanni kredytnogo portfelja», *Molodyj vchenyj*, No. 1 (1), pp. 107–110.
10. Kovalenko, V.V. and Jeris, L.M. (2011), «Indykatory finansovoi' stijkosti bankiv'koi' systemy», *Obrazovanye y nauka*, Materialy VII Mezhdunar. nauch-prakt. konf., 27 fevralja – 5 marta 2011 g., Education and Science, Praga, pp. 13–15, [Online], available at: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/62863/6/Kovalenko_indicators.pdf
11. *Konvertacija valjutnyh kreditov: kto vinovat i chto delat'?*, [Online], available at: <http://www.buhgalteria.com.ua/Hit.html?id=3975>
12. Gejec', V.M., Kyzym, M.O., Klebanova, T.Z. and Chernjak, O.I. and other (2006), *Modeljuvannja ekonomichnoi' bezpeky: derzhava, region, pidpryjemstvo*, monografija, in Gejcja, V.M. (ed.), VD «INZhEK», Harkiv, 240 p.
13. Muntijan, V.I. (1999), *Ekonomichna bezpeka Ukrai'ny*, KVVC, Kyi'v, 464 p.
14. Oficijnyj sajt Nacional'nogo banku Ukrai'ny, [Online], available at: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>
15. Ohrymenko, I.B. (2013), «Do pytannja problemnoi' kredytnoi' zaborgovanosti komercijnyh bankiv Ukrai'ny», *Finansy, oblik i audyt*, Issue 1, pp. 120–129.
16. Pedchenko, N.S., Strilec', V.Ju. and Lugiv's'ka, L.A. (2017), «Idenyfikacija stanu borgovoi' bezpeky Ukrai'ny na osnovi indykatoriv ta i'h porogovogo znachennja», *Naukovyj visnyk Poltav's'kogo un-tu ekonomiky i torgovli, Serija Ekonomichni nauky*, No. 4 (82), pp. 106–113.
17. Ministerstvo ekonomiky Ukrai'ny (2007), *Pro zatverdzhennja Metodyky rozrahunku rivnja ekonomichnoi' bezpeky Ukrai'ny*, Nakaz vid 02.03.2007 r. No. 60, [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07>
18. Ministerstvo ekonomichnogo rozvytku i torgovli Ukrai'ny (2013), *Pro zatverdzhennja Metodychnykh rekomendacij shhodo rozrahunku rivnja ekonomichnoi' bezpeky Ukrai'ny*, Nakaz vid 29.10.2013 r., No. 1277, [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>

19. Solovjov, V.I. (2012), «Bankivs'ka bezpeka Ukrai'ny: vdoskonalennja metodyky ocinky», *Visnyk Berdjans'kogo universytetu menedzhmentu i biznesu*, No. 1 (17), pp. 171–176.
20. Sorokivs'ka, Z. (2011), «Do pytannja finansovoi' bezpeky banku v umovah svitovoi' ekonomichnoi' kryzy», *Ekonomichnyj analiz*, No. 8, Part 1, pp. 404–408.
21. Suhorukov, A.I. (2004), *Suchasni problemy finansovoi' bezpeky Ukrai'ny*, monografija, NIPMB, Kyi'v, 117 p.
22. «Trudnosti perevoda: banki izbegajut l'gotnoj konvertacii valjutnyh kreditov», *Tristar tvoj finansovyj navigator*, [Online], available at: http://tristar.com.ua/2/art/trudnosti_perevoda_banki_izbegaut_lgotnoi_konvertatsi_i_valutnyh_kreditov_664.html
23. Shlemko, V.T. and Bin'ko, I.F. (2012), *Ekonomichna bezpeka Ukrai'ny: sutnist' i naprjamy zabezpechennja*, KNEU, Kyi'v, 193 p.
24. Senchagova, V.K. (ed.) (2005), *Jekonomicheskaja bezopasnost' Rossii*, Obshhij kurs, Uchebnik, 2nd ed., Delo Moskva, 896 p.
25. Jaremenko, O.R. and Kostyl'ova, O.M. (2016), «Problemni kredyty bankiv: vyznachennja sutnosti ta tendencii' i'h rozvytku v umovah bankivs'koi' kryzy», *Global'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky*, MNU im. V.O. Suhomlyns'kogo, Mykolai'v, No. 10, pp. 900–905.

Педченко Наталія Сергіївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, перший проректор Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Наукові інтереси:

- фінансова безпека економічних суб'єктів, їх потенціал розвитку;
- податкова політика;
- бюджетна політика;
- боргова політика.

E-mail: pedchenko_ns@ukr.net.

Дячек Світлана Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Державного університету «Житомирська політехніка».

Наукові інтереси:

- проблеми теорії та практики фінансового менеджменту і фінансової безпеки.

E-mail: djacheksvetlana@ukr.net.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2020.